

Ekologi ur Morris' perspektiv

Olle Svedberg

Arkitekturens teori och historia, LTH

Dagens tankar om "ekologisk regionalism" togs upp av William Morris för hundra år sedan. Författaren visar ett spår av exempel genom seklet, men menar att ännu har tankarna inte tagit form.

Vad har mönstertecknaren William Morris med ekologi att skaffa? Sandy Nairne vid Institute of Contemporary Arts i London ställde 1984 ungefär samma retoriska fråga i sin introduktion till ICA:s intressanta publikation *William Morris today*, och konstaterade: "W M is still commonly seen as a designer of wallpapers and fabrics, who was also a mildly romantic rebel against Victorian taste and society."¹ Avsikten med skriften, där ett drygt tjugotal forskare och kritiker medverkar, är att peka på Morris' centrala betydelse för samhällsdebatten – då och nu. Han var ju inte bara Arts & Crafts-rörelsens ledargestalt, utan också författare och utomparlamentarisk politiker (medgrundare av "The Socialist League", Englands första socialistparti).

Om inte Morris varit socialist hade förmodligen hans märkliga framtidsroman *News from Nowhere* (1890) för länge sedan varit en kultbok för miljörörelsen i hela världen. För här skildras ett nytt samhälle i fullständig ekologisk balans, baserat på jordbruk och hantverk, löst organiserat i lokalsamhällen och befriat från yrkespolitiker, precis som de gröna vill ha det. En annan omständighet, som ligger Morris i fatet, är hans rykte som maskinhatare. En romantiker, som tror att man kan vrida klockan bakåt och tar avstånd från modern teknologi, vore en farlig belastning för vilket praktiskt parti som helst i vår teknikfixerade tid. Nu var emellertid Morris ingen

rabiät motståndare till maskiner som sådana, bara till deras felaktiga användning. Så här skrev han 1888²:

”I have spoken of machinery being used freely for releasing people from the more mechanical and repulsive part of necessary labour; and I know that to some cultivated people, people of the artistic turn of mind, machinery is particularly distasteful, and they will be apt to say you will never get your surroundings pleasant so long as you are surrounded by machinery. I don’t quite admit that; it is the allowing machines to be our masters and not our servants that so injures the beauty of life nowadays.”

Det är angeläget att göra dessa påpekanden beträffande Morris’ inställning till politik och teknik innan vi diskuterar hans grundtankars relevans för dagens ekologiska problemkomplex. Han tillhörde principiellt den första av de båda oförenliga tanketraditioner som Georg Henrik von Wright beskrivit på följande sätt:

”Det ena är att i naturen se den större helhet, som människan hör hemma i och efter vars överordnade principer hon äger att rätta sitt liv. Den andra är att uppfatta naturen som ett motstånd, som människan måste övervinna – antingen så att hon värjer sig mot dess intrång (stormar, översvämningar, vilda djur) eller tämjer den till underkastelse.”³

Morris drev i praktiken två huvudteser: ”Bort från storstaden” var den ena, ”glädje i arbetet” den andra. Sitt förbittrade tvivel på storstaden var han inte ensam om – många hade efter fyrtio år med Public Health Act gett upp hoppet om att man kunde lagstifta fram en hälsosam och mänsklig miljonstad under kapitalismen. Den andra tesen var mera originell och rymde hans definition av konst. Konst var inte tavlor i ram utan just ”glädje i arbetet”. Till skillnad från Marx tillerkände Morris konsten i denna mening en huvudroll i samhällsordningen; alla ägde kreativ förmåga, lösgjordes den skulle industrislavens bojar brista, ett demokratiskt och naturenligt samhällsliv utvecklas, maskinen förvandlas från fiende till vän.

”Bort från storstaden” blev i Ebenezer Howards tappning en altruistisk affärsidé, tidigast presenterad i *Tomorrow, a Peaceful Path to Real Reform* (1898). Howard trodde på en frivillig utflyttning och såg för sig den ena självständiga satellitstaden efter den andra. Första ”magneten” som skulle dra människorna från storstadsslummen blev som bekant Letchworth, sex mil norr om London. Howard hade inga tankar om att Letchworth skulle bli en ”konstnärlig” stad i Morris’ mening. Men Raymond Unwin, som ritade stadsplanen och – tillsammans med Barry Parker – en stor del av be-

byggelsen, gjorde vad han kunde för att också "glädje i arbetet" skulle sätta sin prägel på staden. Han kände Morris väl och delade i allt väsentligt hans åsikter; Letchworth skulle förverkliga visionen i "News from Nowhere", det var ett "humanekologiskt" företag långt innan ordet fanns. Konkret innebar det att Unwin tog tillvara de befintliga resurserna i långt högre grad än de flesta stadsplanerare försöker eller tillåts göra idag. Han bosatte sig på platsen och traskade i veckor genom terrängen för att lära känna den och låta insikten om de inneboende möjligheterna långsamt växa fram. Nivåkurvor, markbeskaffenhet, vindriktningar och existerande bebyggelse registrerades och värderades, gamla övergivna vägar återupprättades och några särskilt fina ekar fick bestämma centrumaxelns riktning. Unwins plan blev motsatsen till den vanliga sortens lantmäteritekniska rutnätsplaner.

Han försökte också undvika segregation genom att blanda stora och små bostadshus i alla delar av Letchworth (utan riktig framgång). När arbetarnas bostäder ändå placerades närmast industrierna ("miljövänliga" tryckerier, bokbinderier och liknande) var det för att människor skulle kunna gå eller cykla till arbetet. Att trädgårdsstadens anhängare var mycket klara över arbetsresornas samhällsekonomiska betydelse bekräftas av vad C B Purdom skriver i sin stora Letchworthbiografi(1913)⁴:

"No one can believe that the towns of the future will maintain the characteristic features of the present transition period in which men live in one place and work in another. Twenty years ago the prospects of an increase in the facilities for rapid travel seemed to hold out promise of a solution to the perplexing problem of where to live, which troubled both the rich and the poor. By means of the motor car the rich would find a home deep in the country, while the poor would go to their homes in distant working-class suburbs by tube, tram, rail or bus. Today, however, with travel becoming hourly cheaper and more rapid, the problem still troubles us all, and it is obvious that the cure of it is not to come that way. The towns are becoming larger and less habitable, and the worker of all grades is being pushed further and further away from his place of work."

Fastän bilismens alla framtidsproblem ännu inte kunde förutses, vägrade man alltså att se bilen, eller den långa arbetsresan, som en lösning på valfrihetsanspråken. Slutsatsen var att trädgårdsstaden till stor del måste bli självförsörjande på hantverks- och industriarbete. Likaså på livsmedel från egna åkrar i närheten, det blev billigare och hälsosammare än att frakta gods och människor hit och dit.

"Humanekologiska" aspekter lades också på bostadshusen. Enligt bestämmelserna skulle de byggas så att mesta möjliga sol nådde in i uppe-

hållsrummen och trädgårdarna fick inte belamras med dass och kolbodar. Kompost var en självklarhet, likaså regnvattentunna vid knuten. Trädgården skulle användas för husbehovsodling, men också ge kroppslig och själslig stimulans – liksom huset vara både till nytta och nöje, göra människorna gott så att de orkade med sitt liv och arbete.

En intressant ekologisk aspekt på Arts & Craftsarkitekturen är vidare dess uttalade "regionalism". Det handlade både om estetik och känsla för hembygden (en god tanke som nazismens Blut und Bodenfilosofi sedan förstörde för en hel generation). Men också om ekonomi, resurshushållning och "glädje i arbetet". Man förordade lokala material och konstruktioner, dels för att undvika onödiga fjärrtransporter, dels för att ta tillvara den regionala yrkesskickligheten (vilket är ett annat ord för yrkesstolthet och arbetsglädje). Varken Unwin eller hans kollegor ritade heller mer än absolut nödvändigt (inga akademiska uppvisningsplanscher). I stället instruerade man på byggplatsen och identifierade sig i hög grad med hantverkarna.

Utan att glorifiera Arts & Crafts och trädgårdsstadens epok kan man påstå att den var ekologisk på ett beprövat och tekniskt os sofistikerat sätt. Det fanns en helhetssyn, som spände från nationalekonomi till praktisk människovård. Hur mycket av allt detta som tappades bort med funktionalismen är en för stor fråga för att närmare diskuteras här. Men med hänvisning till Bruno Tauts Berlin och Ernst Mays Frankfurt, kan vi i alla fall konstatera att trädgårdsstadstanken levde vidare i Siedlungssystemet, medan Arts & Craftsarkitekturens hantverksglädje av ekonomiska skäl fick stryka på foten för standardiseringstänkande och löpande bandprinciper.⁵

Andra världskriget innebar i det avseendet bara ett skenbart avbräck. Krigsindustrin framställde nu standardiserade hus i långa experimentserier.⁶ Men inom den översiktliga planeringen fick Howards decentraliseringsstrategi ny näring, bl a tack vare bombmattorna. Ett viktigt uttryck för detta är Abercrombies "Greater London Plan" 1944. Morris blev åter ett stort namn, hans tankar återfinns i grannskapsteorin och färgade bokstavligen av sig på den traditionsanpassade fyrtiotalarkitekturen. Hos oss spred KF-gästen Graeme Shankland kunskap om hans samhällskritiska och ekologiska grundsyn med en bok som för länge sedan gjort sig förtjänt av ett nytryck.⁷

Under 1950-talets lopp förlorade emellertid både new towns och grannskapsenheten sin attraktionskraft och i 60-talets början såg många arkitekter och planerare uppgivet, eller till och med positivt på den ohämmade storstadstillväxten. Man applåderade Kenzo Tanges tokiyoplan och en lång

rad liknande bandstadsprojekt. Ekologi var vid den tiden inget honnörsord. Inte heller intresserade man sig längre för de omfattande vetenskapliga och praktiska försök som gjorts med lera, geobeton och andra resurssnåla material i samband med kriget. Över 100 000 lerhus hade byggts i Tyskland, och även i de nordiska länderna gjordes vissa ansatser, mest framgångsrikt i Danmark, som arkitekten Sven Risom beskrivit i ett par faktarika böcker.⁸ Det var gammal teknik som utvecklades, men när den moderna byggindustrin åter kom på fötter bleknade intresset.

Oljekrisen 1974 skapade ett nytt begränsat uppsving för ler- och jordkonstruktioner. Utanför arkitektskolan i Lund byggdes som examensarbete ett "snålhus" av stampad geobeton.⁹ Det försågs också med solceller och stor glasvägg mot söder. Liksom Ararat-utställningen utanför Moderna museet 1976 speglade det byggekologins svåra balansgång mellan högteknologiskt industriberoende och en traditionalism, som är alltför beroende av låga arbetslöner och förlorad hantverkskunskap för att enkelt kunna tillämpas i stor skala. Klas Anshelms lilla hydda av staplade halmbalar på Ararat kan betraktas som en ironisk kommentar både till ingenjörskonstens permanenta framtidsromantik och arkitekturens längtan efter sina avklippta rötter.

Vad hade Morris sagt om han levde idag? Han skulle med bestörtning ha jämfört "News from Nowhere" med verkligheten och konstaterat att ingen av hans teser gått hem. Miljonstäderna, som på hans tid kunde räknas på ena handens fingrar, översvämmar nu jorden. Han skulle ha glatt sig åt det nyvaknade intresset för trädgård och odling, men undrat vart Howards och Abercrombies region- och riksplaneringstankar tagit vägen. Han skulle ha omfamnat miljörelsen, men gett den en lektion i politik. Och sist men inte minst citerat alternative nobelpristagaren Mike Cooley apropå "glädje i arbetet", som en försummad humanekologisk resurs:

"Thus human material is still placed on the same footing as any other raw material, and the organisation of work is seen as concerned only with the problems of systems design. This to me is the logical end result of the process that Morris was looking at in Victorian times. The ultimate degradation of human beings is inevitable within such a 'profit grinding' view of production and is to my mind wholly unacceptable."¹⁰

Ur Morris' perspektiv kan inget väsentligt uppnås på det område vi kallar ekologi om inte människans biologiska och kreativa behov sätts främst. Och han skulle inte ha trott oss om vi sagt att konflikten mellan naturen och industrin stod inför sin snara lösning.

Noter

1. McAlister, B m fl: *William Morris today*. Institute of Contemporary Arts, London 1984, s 3.
2. William Morris: *How we live and how we might live*, 1888. På svenska i William Morris, *konst & politik*, övers Maj & Paul Frisch, urval och förord Gun Kessle, Avesta 1977, s 104.
3. G H von Wright: *Vetenskapen och förnuftet*. Borgå 1987, s 59.
4. C B Purdom: *The Garden City*. London 1913, s 140.
5. Huse, Norbert m fl: *Vier Berliner Siedlungen der Weimarer Republik*, Berlin 1987, s 126. Både i Berlin och Frankfurt am Main infördes tempoarbete efter amerikansk modell, men huvudparten av de ca 10 000, resp 15 000 lgh av funktionalistisk typ, som byggdes under 20-talets senare del, finns i Siedlungen av lågexploaterad trädgårdsstadskarakter. En av de mest berömda, Britz i Berlin, planerades, som en nyligen återupptäckt ritning av Bruno Taut visar, helt enligt Howards Garden City-diagram, men blev bara utbyggd i sin första etapp.
6. Se bl a Pawley, Martin, *Architecture versus housing*, London 1971, s 45 ff.
7. Graeme Shankland: *William Morris*, Stockholm 1952.
8. Risom, Sven: *Lerhuse, stampe og soltørrede*, Köpenhamn 1952, samt *Nordiske ler-jords-huse*, Köpenhamn 1959.
9. *Snålhuset*, Göransson, G; Kindt, C & Stigsson, R. Examensarbete 1977, Sektionen för Arkitektur, LTH.
10. McAlister: a a, s 111.